

AİLƏ

Etnoqrafiyanın tədqiqat obyektini kimi ailə və onun məişəti digər məsələlərdən daha əhəmiyyətli və öyrənilməsi zəruri olan problemdir. Belə ki, digər məsələlər də ailənin xidmətində durur və məhz onun inkişafını təmin etmək üçün-dür. Orta əsrlərin ailə məişətinin vəziyyətinin bu günkü inkişafıla müqayisədə hansı səviyyədə olduğunu öyrənmək üçün əsaslı mənbə zəlavu həmin dövrlərdə yaşayıb-yazandan müəlliflərin xüsusilə də şairlərimizin əsərləri oynayıb. Bu biz həqiqətdir ki, «Azərbaycanlıların orta əsr qədim ailə məişəti məsələləri haqqında əsaslı mənbə yox dəzəcisindədir. İslam bəzi pətakəndə məlumatlar və qalıq halında saxlanılmış adətlər əsasında bu sahənin orta əsrlərdəki səciyyəvi cəhətləri haqqında fikir yürütmək imkanına malik oluruq» (5, s. 67).

Bu barədə Kişvəri, Həbibli, Fəzli və başqaları nə deyib?

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində bir sıra müəlliflər barədə verilən məlumatlar olduqca böyük maraq doğurur. Burada deyilir: «XV əsrdə əsasən Şirvanşahlar və Tobriz saraylarında mərkəzlənən şer yenə də fars dilində yaranırdı. Şirvan sarayında yaşayan tanınmış sənətkar Bədr Şirvani (1450 – 51) və Katibi (- 1436) Şirvanşah hökmdarlarının mədhinə həsr edilmiş qəsidələr yazırdılar. Şahcahan (1436 – 1468) özü də fars dilində «Həqiqi» toxəllüsü ilə serlər yazır, əsərlərini farsca yaradan sənətkarlara sarayında hörmət göstərirdi. Hətta bu zaman fars dilində «Xəmsə» yazan Marağalı Əşrəf kimi bir şair də yetişmişdi. XV – XVI əsrlərdə bir çox Azərbaycan şair, rəssam və alimlərinin Türkiyəyə köçdüyünü görürük. Bunların bir hissəsi öz ölkələrində baş verən siyasi hadisələrlə razılaşa bilmədiklərindən öz vətənləri-

ni tark edir, bir hissəsi isə Türkiyə dövləti (o zamanlı Osmanlı dövləti nəzərdə tutulur – Ş.B.) Azərbaycanın mühüm mədəni mərkəzlərini müvəqqəti işğal etdiyi zaman zorla köçməyə məcbur edilirdi. XV əsrdə Hamidi, Haşimi, XVI əsrdə Süruri, Şahi, Həbibli, Xəlili, Matami, Arifi, Qasimi, Gülşoni, Bidari, Sohəbi, Pənəhi, Hafiz, Xəlifo, Xəzani (Əsiri), Həsiri, Mir Qədiri kimi şairlərin Türkiyəyə köçüb, yaradıcıqlarının müəyyən hissəsini orada davam etdirməyə məcbur olduqlarını görürük» (6, s. 299). Bu siyahıya Xülqi, Allahi, Ziyayi, Şahqulu bəy, Susoni bəy, Pəri Peykər kimi adları da əlavə etmək olar. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, bu şairlərin yaradıcılıq irsi bizə gəlib çatmamış, yalnız adları bir sıra təzkirələrdə xatırlanmışdır.

Gülşeni, Kişvəri, Həbibli, Süruri, Hoqiri, Fəzli və Rəhməti kimi şairlərin

öz yaradıcıqlarında real həyat həqiqətlərini canlandırarkən ailə məsələlərinə qismən də olsa, toxunmaları və yeri gəldikcə xalqımızın adət və ənənələrinə yer vermələri bu baxımdan olduqca diqqətəlayiqdir. Görkəmli alim S. A. Tokarev qeyd edir ki, etnoqrafiya elmindəki istiqamətlər ona görə maraq doğurur ki, onlarda müəyyən dövrün, xalqın və sosial qrupun ictimai görüşləri əks olunur və bu görüşlərin ictimai şüurun özünə və dövrün, ölkənin, sinfin, xalqın ideologiyasına təsiri də var idi (2, s. 9). Bu fikri müəyyən dərəcədə eynilə orta əsr müəlliflərinin əsərlərinə də şamil etmək olar. Belə ki, onların əsərlərində əks olunan real ailə tablousu yaradıcıqlarından bir mənbə kimi istifadə etmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həm də əsərlərdə verildikləri nəsihətəməz fikirləri və dəyərlili məsləhətlərin xalqın həyatında

tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olduğunu qətiyyətlə qeyd etməliyik.

Ailənin inkişafı və onun birliyi maddi məsələlərlə ölçülməməli, sağlamlıq mənası deyərək söykənməlidir. Onun mənavi zənginliyi xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki ailə ömürlük qorunub saxlanılan bir həyat mənbəyidir, insanların yaşama qüvvəsidir. O eyni zamanda yeganə xəsbəxt olunacaq, sınımlanacaq yerdirdir. Bütün bu deyilənlər orta əsrlərdə yaşayıb-yaradan şairlərin əsərlərində də öz əksini tapan xüsusiyyətlərdir.

Tarixçi alim Oktay Əfəndiyev Həbibə başda olmaqla Süruri, Şahi, Məmməd, Tüfeyli kimi Azərbaycan şairlərinin sərəyadakı ədəbi məclisin üzvləri olduğunu qeyd edir (3, s. 206 – 207). Bu onu göstərir ki, zəmanənin ən görkəmli şairləri bir yerdə toplaşaraq ədəbi məclislər təşkil etmişlər. Belə məclislərdə xalq qabaqcıl insanları və müdrik ağsaqqalları təmsil olunmuşlar. Bu şairlərin xalqın dünyagörüşünün formalaşmasında heç şübhəsiz rolu böyük olmuşdur.

Ailə məsələlərinin öyrənilməsində tərbiyə problemi ailənin funksiyalarından biri kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Tərbiyə məsələsinin öyrənilməsi öz aktuallığını hər zaman qoruyub saxlayır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələ mənavi sərvət və əxlaqi dəyərlər baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Şairlərin əsərlərindən irəli gələn qiymətli fikirlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, ailə münasibətində əsasən sosial bərabərlik əsasında nığah əlaqələri həyata keçirilir.

Həbibə yaradıcılığında tərbiyə məsələləri haqqında I. Mollayev yazır: «Onun müxtəlif rədifli qəzəllərində, mənalı şeirlərində və mənzumələrində sədaqətlik, xeyirxahlıq, doğruluq,

mübarizlik, cəldlik, mərdlik, hikmətli olmaq, əqilli, əmli, kamil olmaq və i. a. kimi insani keyfiyyətlərə malik olan insan həyatın, kainatın gözəli, yaraşığı kimi tərənnüm edilir. Həbibə də dar mənadə tərbiyə məsələlərinə toxunmuş aqlı, əxlaqi, gözəllik, fiziki tərbiyə haqqında geniş danışmışdır. XII – XIV əsrlərdəki sələflərinin mübarəqə fikirlərini tərənnüm və davam etdirən Həbibə tərbiyə haqqında fikirlərində heç də öz müasirlərindən geri qalmır» (7, s. 293).

Hər bir xalqın inkişaf tarixində özünəməxsus tərbiyə və təlim prosesi mövcuddur. Eləcə də, Azərbaycan xalqının əsrlər boyu nəsilərdən-nəsilərə ötürülən ədəb – ərkan qaydaları, milli mentalitetinə uyğun normaları formalaşmışdır.

Fəzli görkəmli Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin oğludur. O, gözəllərə qiymət verərəkən əsil yarı on beş yaşlı, mələk xasiyyətli, şəkər sözlü, ağ əlləri hənəli, miyanə boylu, belə incə, ləbləri qönçə, yay qaşlı, gülyanaqlı, nərgiz gözlü olmasını arzulayır. Müəllif həmçinin qeyd edir ki, bütün bu gözəl keyfiyyətlərlə bərabər mərifətli və əsilli – soylu olması gərəkdir.

Orta əsrlərin mütəfəkkirlərinin və şairlərinin yaradıcılığında tərbiyə bərədə yazılanlar və verilən ibratnamiz nəsihətlər müdriklik xəzinesidir. Bu xəzindən öyrənərək sağlamlıq tərbiyəsinin əsaslarını oxucuya çatdırmaq mühüm iş sayıla bilər. Orta əsr müəlliflərinin əsərlərində ailə münasibətləri ilə bağlı müxtəlif hadisələr və maraqlı əhvalatlar nəzərdə miasallar çəkilir. Bununla onlar öz fikirlərini önsə sürməyə çalışmışlar. Xüsusən tərbiyə məsələlərində, ibrat dərsi bu gün də aktuallığını saxlayır. Cəmiyyətin vəziyyəti heç şübhəsiz ailəyə də təsir edir. Əlbəttə, biz ilk növbədə ailə övlad tərbiyəsi və sonra cəmiyyət qanunauyğunluqlarını ardıcılıqla

la göstəririk.

Əsərlərindən göründüyü kimi, orta əsrdə yazıb-yaradan şairlər ailəni bir orqanizm kimi təqdim edirlər. Xüsusən ailə münasibətində bütün zamanlar üçün əhəmiyyətli məsələ kimi ortaya çıxan tərbiyə probleminə əsas yer verirlər. Buradan o da sezilir ki, ailə qarşısında duran məsələyə ciddi yanaşarsa, bir bütöv olaraq onun daxilində hamı öz funksiyalarını yerinə yetirilməsinə çalışır. O ailə tərbiyəsi güclü ola bilər ki, tərbiyə verənlərin özləri də mənavi cəhətdən bir-birinə yaxın olsunlar, özləri də tərbiyəli olsunlar. Ailə övladı mənon qidalandıran bir çevrədir. Ailədəki bütövlüyün qorunub saxlanılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ailə daxili sabitliyin və möhkəmliyin təminatı məsələsi hər bir dövr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Orta əsr müəllifləri də ailədə mənavi amilin böyük rol oynadığını irəli sürürlər. Belə ki: «Hər bir cəmiyyətdə tələbatlar öz zərurilik dərəcəsinə görə bir – birindən fərqlənirlər» (8, s. 19). Doğrudan da orta əsr müəllifləri də Bakı öz məsələlərinin tələblərinə uyğun ailə təblosunu təsvir etmişlər.

Yaradıcıqlarından aydın sezilir ki, Azərbaycan mütəfəkkir şairləri cəmiyyəti dərk etməyə və ona öz ictimai münasibətlərini bildirməyə çalışmışlar. Ona görə də bu bərədə mühakimələr yürütmüşlər. Orta əsr müəllifləri müqəddəs, ilvi sayılan ümumbəşəri hiss və dəyərləri vəsf etməyə çalışmışlar. Bununla yanaşı kamil insanın formalaşmasında elmin əsas vasitə olduğunu da dönsə – dönsə vurğulamışlar. Bu xüsusiyyətlər də onların əsərlərində dəyəri və qiymətini bir daha artırır.

Şirin BÜNYADOVA

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. (20 cildə) III c. Bakı, «Elm», 1989
2. С. А. Токарев История зарубежной этнографии. М., «Высшая школа», 1978
3. О. Əfəndiyev. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı, «Azərbaycan», 1993
4. Məhəmmədəli Tərbiyə. Danışmənəni – Azərbaycan. Bakı, «Azərbaycan», 1987
5. S. Bünyadova. Nizami və etnoqrafiya. Bakı, «Elm», 1992
6. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. (üç cildə) I c. Bakı, «Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı», 1960
7. I. Mollayev. Orta əsr Azərbaycan mütəfəkkirləri təlim – tərbiyə haqqında. Bakı, Maarif, 1996
8. Əliyev Ə. Abbasov A. Ailə. Bakı, «Maarif», 1989